

Matilda Crnković

ZADRUGA U MADARA

Prikaz objavljenih podataka

Podaci o zadružnom obiteljskom životu, koji će ovdje biti prikazani, potječu iz pojedinih sela ili krajeva Mađarske, a izloženi su, ili navedeni, u četiri djela autorice Edite Fél.

Podatke o zadrugama sabirala je Edita Fél u Martosu, u županiji Komárom, između 1939. i 1943. godine, u pet navrata. 1 Njezino je zanimanje bilo i šire - nastojala je ispitati rodbinske odnose u selu i društveni život uopće. Predmet njena interesa bila je isto toliko samačka obitelj, koliko i zadružna koja je znatno rjeđa. Autorica je željela svoje podatke usporediti s drugim srodnim podacima iz mađarskih krajeva, ali su dosad objavljeni podaci ove vrste malobrojni, ili nedovoljni po svom opsegu i nedostatni po sadržaju. 2 Na osnovi ranijih podataka moglo bi se zaključiti da je zadružna obitelj, kao pojava, bila poznata gotovo u čitavoj zemlji, ali pojedinosti o njezinu životu rijetko su zabilježene. Zadruga su postojale u županijama: Baranya, Somogy, Vas, Zala i, napose, Őrség i Palócföld, zatim među Matyócima i u mjestima: Nagyunsága, Szilágysága, Kalotaszega, Székelyföld i Csongrád. Ovim je podacima autorica dodala i vlastite, neobjavljene podatke iz Tolne, područja između Dunava i Tise, i iz okolice Kalocse. Na kraju svoga prikaza o zadružnoj obitelji u Martosu, u kratkom zaključku, Edita Fél navodi i svoje mišljenje o podrijetlu te pojave u Mađara. Zadružnu su obitelj poznavali germanski i slavenski narodi, Turci i Mongoli pa i Ugro-Fini. U Mađara mogla bi ona biti ugro-finsko naslijeđe, a na to bi upućivali zasebni rodbinski odnosi i nazivlje. Svojstveno im je isticanje razlika po dobi i dobnim skupinama. Zadruga se u Mađara mogla održati i u novoj postojbini, među narodima koji su poznavali slične oblike obiteljskoga života. Radi znanstvene obradbe bilo bi potrebno objelodaniti više podataka o zadrugama u Mađara i usporediti ih s pojavama iste vrste u susjednih naroda.

U selu Martosu, u kome je tada živjelo oko 1400 stanovnika, ispitala je Edit Fél samo starosjedioce koji su protestantske vjere. Manjinu, kasnije doseljene stanovnike katoličke vjere, autorica nije ispitala. Svoja je zapažanja o društvenom životu u Martosu razvrstala u tri odjeljka: 1. obitelj, rodbinski obiteljski nazivi i sveze, dobni razredi, zadružna obitelj ili "velika čeljad", brak i bračne

sveze; 2. Imovina, obiteljska i osobna, rad, nasljedstvo, a zatim i druga pitanja svojine koja se tiču rodbine i čitavoga sela; 3. kazneno-pravni običaji. Ovdje će se nastojati ukratko prikazati najvažnije činjenice navedene u prva dva odjeljka, a prvenstveno one o zadruzi i obitelji u opće.

Riječ "család" (čeljad) označuje u selu Martosu manju grupu ljudi, većinom povezanih rodbinskim ili bračnim svezama, a žive pod istim krovom, zajednički gospodare i "isti kruh jedu". U ovakvoj zajednici mogu živjeti roditelji s djecom i unucima, a može u njoj živjeti i koji pripadnik generacije starije od generacije roditelja. Snaha ili zet koji uđu u kuću pripadaju obitelji, a onaj "tko iziđe iz kuće, taj pripada tamo kamo je otišao". U obitelji mogu živjeti i usamljeni rođaci, braća ili sestre roditelja ili djeda i bake, a i drugi koji rođak koga izdržavaju zbog njegova imetka. Za ovakvu zajednicu u Martosu je u uporabi izraz "nagycsalád" (velika čeljad). Ovaj izraz označuje veću, brojnu obitelj s mnogo djece.

Posebna značenja, u smislu širih rodbinskih odnosa, imaju izrazi "nemzet" ili "nemzetség" i izraz "rokonság". Rječju "rokonság" (svojta) označuju se svi živi rođaci općenito, kao, na primjer, u izrazu: "pozvao je čitavu svoju svojtu". Za rođake u određenom, užem smislu u uporabi je riječ "nemzet" (pleme, rod). Na primjer: "on je iz plemena Zajda", ili, "kojem rodu pripadate". I pleme i svojta po ocu ili majci obuhvaćaju rođake do petog koljena. U pojam plemena mogu se uvrstiti, premda je to dosta neodređeno, upravo oni rođaci koji pripadaju očinskoj uzlaznoj lozi. Pleme i svojta vezuje se i razdvaja po lozama, a to se, na primjer, očituje i u izrazu: "pozvao je u goste i treću lozu".

Treba istaći da se rodbinske veze ne mogu ničim razvrći, ni rastavom braka, ni udovištvom ni životom izvan obiteljske kuće. Autorica Edita Fél sakupila je i navela u svome djelu i veoma mnogo međusobnih obiteljskih naziva i rodbinskih oznaka. Obradila je i odnose koji nastaju na osnovi, kako ona to naziva, umjetnoga srodstva. Najvažnije je kumstvo. Kum, napose vjenčani kum, važniji je od rođaka; njega prvoga pozivaju u nevolji ili u radosti, a zatim tek pozivaju rodbinu.

U vrijeme istraživanja, tri su obitelji u Martosu živjele združnim životom. Autorica je jednu od njih opisala, a zasebno je zabilježila općenite pojave, tradicijska pravila i činjenice o zadruzi u selu Martosu.

Članovi zadružne obitelji kažu za sebe da su "zajedno", "žive na jednu ruku", "na zajedničkom su kruhu". U jednoj od takvih obitelji rodio se András Tot, 1878. godine. Roditelji su mu bili siromašni, radili su kao nadničari, a u samom su naselju imali četiri komadića zemlje, četiri vrta. Kao najstariji sin, András Tot je morao otići izučiti postolarski zanat. Kasnije se tim zanatom bavio tek u slobodnom vremenu, a inače je sudjelovao u svim gospodarskim poslovima. Oženio se 1904. godine, kad i brat mu, a uzeli su za žene dvije sestre. Škrinja starije sestre smještena je na prvo mjesto, njezin je bio prvi krevet u prvoj prostoriji. Roditelji su se povukli u stražnju sobu, a prvu su dijelile dvije mlade. Kada je došlo do nesloge između sestara-jetrvu, odlučio je András Tot da se odijeli. Od oca je dobio jedan od vrtova, da bi sagradio kuću. Pri diobi hrane roditelji su dobili dvostruki dio, jer je s njima živjela, i neudata kći. Pod istim su krovom, ali "na vlastitom kruhu", živjeli do 1908. godine, kada je dovršena građnja novoga doma Andrása Tota. U njegovoj se obitelji rodilo troje djece, dva sina i kći. Roditelji, a kasnije i djeca, radili su kao nadničari. Živjelo se od žita zaradeno na taj način, a András Tot bavio se i postolarstvom. Kasnije su uzeli u zakup i nešto zemlje. U isto vrijeme, 1931. godine, oženila su se oba sina Andrása Tota i tijekom obiteljskih događaja počeo je nanovo istim redom.

Obitelji su u Martosu pretežno samačke. Pošto se uvrježilo pravilo da roditelji imaju samo jedno dijete ("egyke" ili "egykezés"), veće su obitelji počele nestajati. Ipak, prema sjećanju najstarijih kazivača, i nekoć je većinom s roditeljima ostajao jedan mladi bračni par. Zbog toga su stariji sinovi morali izučiti zanat i sagraditi novu kuću.

Vlast je u zadruzi pripadala najstarijem muškom članu. On je bio "törzs", osnova stabla, i "gazda". Njegovim su se naredbama svi u kući morali pokoravati, a mogao je i udariti sinove ili snahe. Predstavljao je zadrugu pred selom i pred vlastima. Nabavljao je i kupovao potrebne stvari, prodavao višak. Kada bi mu sinovi dovoljno odrasli, nije više izravno sudjelovao u gospodarskim poslovima. Tada je, postepeno, i sve više prava prenosio na sinove, postajali su mu suradnici, s njima bi dogovarao poslove, kupnju i prodaju. Kada bi ostario, predao bi, djelimično, vlast starijem sinu (koji je živio u zadruzi), ali pravo na konačno odlučivanje zadržavao bi za sebe. Bilo je slučajeva da je otac predao vlast svim sinovima zajedno, tako da su "zajednički zapovijedali" ("közösbe parancsótak"),

ali opet uz znanje i pristanak starješine. On je bio gazda, "sve dok mu lijes nisu iznijeli iz kuće". Njegova vlast nad imovinom nije, ipak, bila neograničena. Nije smio upropasti ono što je naslijedio, bio je dužan tu imovinu zadržati i, po mogućnosti, povećati. Dostojanstvo starješine vidljivo se očitovalo i u načinu njegova odijevanja. Jedino je on nosio ogrtač zvan "suba" (poput naše opaklije), a na odjeći je imao, dok bi mu to dob dozvoljavala, srebrna puceta. Mladima je pripadalo skromnije odijelo, pa su njegovi sinovi nosili "szür" (surku) i "ködmön" (u nas kudmen) 3.

"Gazdasszony", gazdarica, gazdina je žena. Njena osnovna dužnost i njeno pravo, njen simbol i, gotovo, svojstvo, pripremanje je hrane, kuhanje i pečenje. Red i rad unutar kuće, oko okućnice i vrta, njena je briga. Ona određuje poslove drugim ženama u kući, a po potrebi, obavlja sve kućne poslove sama, da bi njene snahe mogle raditi na polju. Gazdarica raspolaže hranom i raspoređuje zalihe. Brine se za odjeću, za kupnju odijela ili za proizvodnju potrebne tkanine. Prihod od prodaje mlijeka ili živadi pripada gazdarici, u nje je i kućni novac. Ona svima nabavlja sve što je potrebno, a mužu i sinovima daje i za duhan i za piće. Kaže se: "Gazdarica ima široku pregaču, da bi njome sve pokrila". Ako voli svoje snahe, kupuje im ono što one žele. Općenito, odnosi u kući ovise o vrlinama i nedostacima gazdarice, o njenoj čudi. Odgajanje unučadi njezina je dužnost. Kad gazdarica onemoća, najstarija će snaha na njenu zapovijed obavljati osnovne kućne poslove.

Sinovi postaju punopravni članovi zadruge kada se ožene i kada njihov rad počne donositi dobit. U međusobnim odnosima, mladi je brat dužan pokoravati se starijemu. Kćeri, snahe i zetovi nisu punopravni članovi obitelji, a niti dječica. Ni u čemu ne mogu suodluživati. Žene se bave obradom konoplje, šivanjem i pletenjem, nasaduju kvočke i rade u "hataru", a u kući, osim pranja i spremanja, ne rade drugih poslova. Ako je snaha vrlo mlada, godinu će dana raditi samo lakše poslove. Inače, mlada je snaha zaposlena oko okućnice, unosi u kuću drva i vodu, muze krave, hrani svinje i perad. Starija snaha uređuje kuću, pere suđe i dodaje domaćici sve što joj treba pri kuhanju. Žene se moraju pokoravati gazdi i gazdarici, starijoj braći ili djeverima, a mlada žena mora slušati stariju. Stovanje starijih očituje se i u oslovljavanju i u vladanju. Bolesni i stariji članovi zadruge rade one poslove koje još mogu obavljati. Oni dobivaju ruho i hranu, ali - za razliku od članova čiji je udio radu i prinosu veći, oni ne smiju sami birati hranu i vaditi je iz zdjele. Ne smiju se ni miješati u odluke ostalih u kućana.

U obitelji, užoj ili široj, postoji podjela poslova na muške i ženske, ali u posebnim prilikama ima i u tome odstupanja. Muški su poslovi: oranje, sijanje, brananje, kosidba, sadijevanje krstima i kamara, sječa trske, polijevanje vinograda i obrezivanje loze, briga oko voćaka. Poslovi oko konja - isključivo su muški poslovi. Ponekad, muškarac može i pomagati ženama. On ne smije donijeti vodu, ali je smije dovesti kolima ako je potrebna pri gradnji ili uz svadbu. Iznimno, može donijeti drva i potpaliti vatru, a kuhati može samo kada je izvan kuće, na radu. Muškarac smije pomoći i pri pranju rublja; on smije donijeti mokro rublje iz dvorišta ili sa rijeke. Pri obradbi konoplje može on sudjelovati kada se konoplja moči, ispire i stupa. Pletenje mreža može biti zajednički posao muškarca i žena. Ako nema prećih poslova, muškarac će brati kukuruz i bob i vaditi krumpir. On može saditi i sjemenje u vrtu, ali ne i peršin i repu, a nikako cvijeće. Skupljanje ljekovitog bilja i sabiranje granja u sumi, zajednički su poslovi. Muškarac će odsijecati sjekijom i vezati brene ili snop, a žena će skupljati. Svi ostali poslovi su ženski i svako uplitanje muškarca u takve poslove, ili žena u muške poslove, predmet je rugla i ogovaranja. Kršenje pravila obično je sramota za onu drugu stranu.

U zadrugama u Martosu rijetka je pojava osobne imovine, a napose je rijetka u obliku vlasništva nad zemljom. "Gazdinstvo", a to je ukupna pokretna i nepokretna imovina, nastoji se održati u cjelini i na okupu, kao zajednička svojina. Sve što članovi zadruge steknu treba da "ide u zajednicu", pa je tako sva imovina ili zajedničko nasljedstvo ili je zajednički stečena. Najviše se osuđuje rasipnost i loše gospodarenje. I sin koji nije punoljetan smije spriječiti oca da ne tuče konja, napose ako postoji opasnost da ga rani ili ubije.

Ako se netko jednom izdvojio iz zadruge, ako se djevojka udala i dobila što joj pripada, ništa više ne može dobiti. Kada pođe kćeri u posjete, majka joj može ponijeti samo nešto svoje, vlastito, pa tako i svoj dio obroka hrane. Mlada nevjesta može iz roditeljske kuće, ako joj to otac odobri, dovesti jednu kravu i tada je to njeno osobno vlasništvo. Priplod mora uvijek prodati, jer držati smije samo "glavnicu", jedno govedo. Prihod će koristiti za kupnju ruha za sebe i svoju djecu. Danas se uobičajilo da nevjesta dobije od majke gusku, ili u zajam na neko vrijeme, ili zauvijek, ali svekrva odlučuje smije li snaha tu gusku držati. Mjesto za ispašu plaća ili snaha sama ili njena mati. U novije vrijeme roditelji daju kćeri i komad zemlje za sadnju kukuruza, ali samo u zajam. U jesen se ta zemlja vraća, a na proljeće mogu roditelji dati u zajam drugi komad zemlje. Još je novija pojava da se kće-

ri i siromašnome zetu pozajmi zemlja za sijanje pšenice, da ne bi morali ići drugom u kosidbu. Ovakvu, zasebnu zemlju obrađuje njen privremeni vlasnik s pomoću zadrugne stoke i oruđa, ali tek nakon što je isti posao na zajedničkoj zemlji završen. Osim ruha, jedina osobna imovina koju u potpunosti priznaju, različno je ručno oruđe članova zadruge, ali takvo oruđe može biti i zajedničko.

Autorica Edita Fél već dugo godina ispituje i objavljuje podatke o društvenom životu, a napose o rodbinskim odnosajima, o obitelji i zadrugama. Na temelju ispitivanja u 1936. godini, objavila je pet godina kasnije svoju monografiju o selu Kocs. 4 U devetom poglavlju ovoga djela izložila je Edita Fél činjenice iz zadrugnog života. Znatno se manje osvrće na samačku obitelj koja, po njenim riječima, u pogledu vlasti i ugleda oca obitelji pokazuje iste značajke kao i zadruga.

Zadrugni oblik obitelji poznaju u Kocsu samo stanovnici protestantske vjere. U ovakvoj su obitelji udruženi odrasli pripadnici dviju generacija. Kada i predstavnici treće generacije postanu punoljetni, zajednica se raspada. Članovi zajednice govore za sebe da su "zajedno", "na jednom su kruhu", "jedu zajednički kruh".

Starješina zadruge u Kocsu, sve do svoje smrti, je "gazda", "őregapa" (djed). Svi su ga u zajednici dužni slušati. Kod stola sjedi on na prvome mjestu, u sobi spava na prvom krevetu. Nekoć su mu kćeri i snahe morale ljubiti ruke i pridržavati mu i dodavati odjeću kada je odlazio iz kuće ili se vraćao. Obraćali su mu se izrazom "édesapámuram" (oče-gospodar) i pitanjem: "Sto zahtijeva milostivi?" Gazda nije obavljao gospodarske poslove, ali je o svemu vodio računa, odlučivao i naređivao. Pred selom i vlastima predstavljao je obitelj, a kada bi ostarjao, zamijenio ga je i u tim poslovima najstariji sin. Gazda i tada zadržava pravo zapovijedanja i odlučivanja o svemu.

Gazdina žena je gazdarica čitava svoga života. Ona kuha za cijelu obitelj, sve dok joj to snage dopuštaju. U starosti, odredila bi ona za svoju pomoćnicu jednu od svojih snaha obično stariju, ili dvije od njih naizmjenično. Gazdarica nikada ne pere, ne uređuje kuću i ne muze krave. Ove poslove rade, po njenoj zapovijedi, kćeri ili snahe. Odgoj unučadi, dužnost je gazdarice. Ona raspolaže zalihama hrane i čuva sav kućni novac. Izdaje ga gazdi kada to zatreba, a inače sama kupuje sve što je u kući potrebno. Sinovi i zetovima daje novac za duhan i druge potrebe. Ako bi gazda umro prije gazdarice, ona postaje starješinica i tada upravlja svim poslovima i čitavom pokretnom i nepokretnom imovinom.

Ako u obitelji nema sinova, nastoje jednu od kćeri zadržati kod kuće i dovesti u kuću zeta. Položaj domazeta nije zavidan, on ima u kući približno tolika prava, kolike imaju i žene. Kaže se: "Zetu i metla zapovijeda".

U zadrugnoj obitelji mogu još živjeti i bolesna, nesposobna djeca i odrasli, siromašni rodaci, koji rade za svoju hranu i odijelo. Sluge su članovi zadruge, sve dok u njoj rade, a njihova bi se prava mogla isporučiti s pravima žena. Snaha i poslije smrti svoga muža može ostati u zadrugi, jer je za nju radila. Ako želi, može se vratiti svojim roditeljima, i tada se obično ponovno udaje. I nje-na djeca prelaze u kuću njenih roditelja, tamo ih odgajaju i tamo ona ostaju i odrastaju.

Po tradiciji, pokretna i nepokretna imovina zadruge bila je zajednička i svi su članovi zadruge radili za zajednicu. Snahe su mogle imati i osobnu imovinu: odjeću i posteljinu, škrinju ili ormar, a imućnije su dobivale i kravu koja će se oteliti. Ovu je kravu snaha smjela držati u zajedničkoj staji i na zajedničkom pašnjaku, samo je priplod morala uvijek prodati. Svu je dobit snaha mogla zadržati i time je kupovala odjeću za sebe i svoju djecu. Osobnu imovinu, a napose škrinju s odijelom, mogao je imati i domazet. Prvobitno, zemljišne osobne imovine nije bilo.

Prije 1863, prije zemljišne reforme, kćeri nisu naslijeđivale imovinu. Dobivale bi samo miraz, kako je već navedeno. Veći dio imetka i obiteljsku kuću naslijedio bi najmlađi, "najdraži" sin. Stariji su sinovi odlazili u kuću svoje žene, ili bi službovali, ili izučili zanat. Kasnije, ženska su djeca stekla pravo na nasljedstvo kao i njihova braća, a imovinu bi u takvom slučaju dijelila majka. Na prijelazu stoljeća, djevojci bi već prilikom udaje davali njen dio. Na taj se način stvarao zemljišni osobac. Takvu su zemlju obrađivali zajedničkim sredstvima, a prihod je pripadao vlasnicima koji su ga čuvali, da bi nakon diobe s time lakše započeli novi život. Prvobitno, zajednica se dijelila nakon smrti roditelja, a krajem prošloga stoljeća počeli su se dijeliti i za očeva života. Oko svoje šezdesete godine otac bi podijelio imovinu i sebi zadržao dio. Taj dio obrađivao je najmlađi sin, a on je bio dužan oca hraniti i nakon smrti dolično pokopati. Otac-starješina mogao je razdijeliti i svu imovinu, a tada bi mu djeca "mjerila" podjednako prema veličini naslijeđene imetka. Na ovaj način nitko od članova obitelji ne bi ostajao u zajednici. Ipak, i u novije se vrijeme potvrđuje običaj da jedan mladi bračni par ostaje s roditeljima. Kada se ženi mladi brat, stariji sa svojom obitelji napušta zajedničku kuću. Takva se zajednica održava samo u i-

mućnijih domaćinstava koja imaju više od deset hektara zemlje.

Život jedne zadružne obitelji proučavala je Edita Fél 1943. godine u selu Marcelháza koje se nalazi u sjeveroistočnom dijelu županije Komárom. 5 Stanovnika protestantske i katoličke vjere ima u selu 2157, a protestanti su pretežno vlasnici zemlje. Nekoć su se stanovnici bavili pretežno ovčarstvom, a 1943. jedva je i sjećanje na to bilo živo. Kada je iza 1924. godine seljacima dodijeljeno pjeskovito zemljište u blizini sela, selo se naglo proširilo. Sinovi su počeli rano napuštati svoje roditelje i graditi nove kuće, a najmlađi bi ostajao uz roditelje. Na raspadanje većih obiteljskih zajednica djelovala je, kako kaže Edita Fél, i unutrašnja dispozicija, promjena u načinu gledanja na obiteljski život. Nekoć su oženjeni sinovi ostajali u roditeljskoj kući, a do diobe bi dolazilo kada su se ženila i njihova djeca. Tada bi staru kuću proširili i preuredili, a s roditeljima bi ostajao najmlađi sin. U selu Marcelháza pronašla je, ipak, Edita Fél jednu zadružnu obitelj sa četrnaest članova, obitelj Rancsó-Czibor. Mišljenje suseljana o ovoj obitelji, različno je. Stariji je spominju djeci kao primjer, a mlađi misle o njima da su konzervativni i da bi bolje napredovali kada bi se podijelili. Članovi obitelji Rancsó-Czibor uvjereni su da ih na okupu više drži potreba nego tradicija, jer su siromašni. Braća se ne žele dijeliti dok im je živa "stara majka", a žene požuruju i potiču diobu.

Obitelj potječe od Zsigmonda Rancsó-Czibora, rođenog 1869. Oženio se 1893. i živio u zajednici s roditeljima i mladim bratom koji nije imao djece. Odijelio se od njega i od majke 1907. godine i, po običaju, dobio je stražnji dio kuće. Umro je 1912. godine, a njegovi su sinovi nastavili živjeti s majkom u zajednici koja je postojala u vrijeme kada je ova obitelj ispitala Edita Fél. Sva su četiri brata oženjena, trojica mlađih imaju po jedno dijete, a najstariji Zsigmond dvoje. Braća drže starješinom svoju majku, ali je još od 1912. kada je imao 17 godina, i najstariji Zsigmond vršio uz nju starješinske dužnosti. U svakodnevnom životu, majka ima više savjetodavnu ulogu. Ona kori Zsigmonda ako poslovi sporo teku, ali mu prepušta vođenje tih poslova, jer "poljske poslove muškarci bolje raspoređuju". Stvarna prava majke-starješine nisu mnogo veća nego što bi bila prava gazdarice. Sve što je potrebno za kuću kupuje ona zajedno sa Zsigmondom. U kući, ona je neograničeni gospodar. Brine se za priređivanje hrane, a zatim i za goveda, svinje, perad i za povrtnjak. Njena je briga i proizvodnja ruha za sve članove obitelji, pa time i sija nje i obradba lana, izrađivanje i održavanje odjeće. Ona u kući i oko nje održava red, mir i čistoću, poučava snahe i

odgaja unuke sve dok ne odrastu i postanu sposobni za rad. Ona skuplja ljekovito bilje i, kada je to potrebno, liječi svoje sinove, snahe i unučad. Veoma je pobožna i upućuje sve ukučane da pohađaju crkvu. Njena je briga i štovanje mrtvih. Često je na groblju i pokazuje mladima u kojem grobu počiva koji pokojnik iz njihova roda.

Najstariji brat Zsigmond "nađomješćuje" oca i svi ga u kući jednako štuju. Sve niti gospodarstva u njegovim su rukama, on zna svrhu, razlog i smisao svakoga djela. Raspoređuje sve poslove izvan kuće, ali se i dogovara s onim kome nešto naređuje, da bi našli najbolji put i način "da stvar iziđe na dobro". Ako štogod ne bi uspjelo kako valja, on sam sebi najviše prebacuje. On čuva sav novac, brine se za plaćanje poreza i obavlja sve poslove s vlastima. Sudjeluje u poslovima oko vinograda, a u polju radi samo pri sjetvi i žetvi. U slobodno vrijeme radi oko kuće, popravlja i obnavlja zgrade i oruđe ili zamjenjuje u njihovim dužnostima braću koja rade na polju. Njemu će se potužiti susjedi ako netko iz kuće učini štogod nedolično. On može kazniti svu djecu, ali ne može i žene koje pripadaju muževima, pa će tada o spornom pitanju obavijestiti muža. U crkvu ne ide često, ali je red da je, kao glava obitelji, ponekad posjeti. Kada se radi koje sahrane nađe na groblju, tada, kako se to kaže, "pregleda" pokojnike, napose one iz očeva roda. Djeci često govori o svom ocu i djedu i o njihovim vrlinama.

Trojici mlađe braće određen je kroz čitavu godinu dnevni posao oko blaga, a pojedine poslove raspoređuje im Zsigmond. Oni su odgovorni samo za svoje poslove i ni zašto se drugo ne morskaju brinuti. Za njihove se male obitelji brinu njihove žene, a za kuću, kao cjelinu, majka i Zsigmond. Onoga tko im se obrati, upućuju na starijega brata.

Među snahama, povlašteni položaj ima najstarija, ali to dolazi do izražaja tek tada kada u kući nema maloga djeteta. Žena koje ima dijete, staro do dvije godine, ostaje kod kuće, pomaže starješinici i čuva svoje dijete i svu djecu u kući. Ako u kući nema male djece, gazdarici će pomagati najstarija snaha.

Djeca u zajedničkoj obitelji rade lakše poslove, a postepeno ih uvode u poslove odraslih. Odrasla će kći raditi poslove nevjeste. O potrebama dječaka brine se zajednica, a o potrebama djevojčice, njezina mati. Svadbene troškove snosi zadružna obitelj, ali se svaka majka mora sama brinuti za miraz svoje kćeri.

Danas se djeca obraćaju roditeljima izrazima: mama i tata, ali baku još zovu "stara majka". Stričeve zovu "bát-

ty", a strine "gyángyi". Snahe zovu starješinicu majkom. Riječ nevjesta nije u uporabi, za snahe se često čuje izraz "žene". Braća i sestre međusobno si govore ti. Žene zovu muževe njihovim imenom, ali im govore vi. Starijeg brata svoga muža oslovljavaju sa vi, i zovu "bátty", mladeg zovu imenom, i obraćaju mu se sa ti. Mlada žena obraća se starijoj sa vi, a starija mlađoj sa ti. Žene jedna drugu, opnašajući djecu, zovu i "gyángyi", ali se inače nazivaju djevojačkim prezimenom, a tako ih zovu i svi drugi odrasli ukućani.

Obitelj prebiva u staroj kući svojih predaka. U njoj se hrane, a dio obitelji u njoj i spava. Zajednica je kupila dio kuće u susjedstvu i tu spavaju žene dvojice srednje braće sa svojom djecom. Najstarija i najmlađa snaha s djecom spavaju zajedno sa starješinicom u staroj kući. Muškarci spavaju u staji, ali jedan od njih mora spavati u kući. Glavna zadržana soba ima jedan prozor i kraj njega, u uglu, stoji stol. Na klupi u samom uglu sjedi Zsigmond, najstariji brat. I ostali imaju utvrđena mjesta, žene i muškarci, ali ne uvijek prema starosti. Odraslija djeca sjedaju uz svoje očeve, a samo gazdarica najčešće stoji, dijele jelo i sama stojeći jede. Jelo i kruh uzima svatko sam, samo se djeci vadi ili reže i dijeli. Meso dijeli gazdarica, ali, koliko je to moguće, nastoji svakome dati prema njegovoj želji. Vino piju samo na blagdane i tada ga svakome toči Zsigmond. Jede se tri puta dnevno, ljeti i četiri puta, a samo se dva obroka kuhaju. O vrsti jela odlučuje gazdarica, a posebno se jelo priprema samo za bolesnike i bolehljivu djecu, pa i to ne gledaju rado.

Ukućani se vole duže zadržavati oko stola, napose s večeri kada dogovaraju i poslove za drugi dan. Žene pri takvim dogovorima ništa ne govore, samo gazdaricu svi rado saslušaju i prihvate svaki njen valjani prijedlog. Braća kazuju svoja mišljenja, a odluku donosi Zsigmond koji se ne protivi mišljenju drugih, ako je dobro. Ako je u kući gost, nema dogovora, ne priča se o vlastitim poslovima, već će se o njima, makar i ukratko, dogovoriti idućega jutra. Napose se dugo zadržavaju pri stolu nedjeljom i tada braća i njihova majka obračunavaju prihode i troškove i prebroje kućni novac. Tom prilikom dogovore i što će se kupiti za potrebe obitelji, a pri tome nastoje da se novac ne rasipa.

Prije nego što dođe do diobe, zadruga će morati sagraditi kuće za stariju braću, jer najmlađi će ostati u staroj kući. Kada sve bude spremno, pričekat će još rodnu godinu, i ujesen, kada žito bude spremno, dijelit će se. Sva bi se imovina, pokretna i nepokretna, a i zalihe, dijelila na četiri dijela. Zemlju bi najprije razdijelili, a

zatim bi za pojedine dijelove bacali kocku. Pri opisu svoje buduće diobe, braća nisu uzela u obzir dio svoje majke, jer za njezina se života ionako ne bi podijelili. Na diobu gledaju kao na neminovnu događaj do kojega će, samo po sebi, morati doći.

Tri djela autorice Edite Fél, kojih je sadržaj izložen, objavljena su na mađarskom jeziku. Svrha je ovoga prikaza da nas upozori na značajne, dosad u znanstvene svrhe nedovoljno iskorištene podatke o zadržanim obiteljima u Mađarska. Pri rješavanju pitanja o brojnim, u svojim pojedinostima često i vrlo različitim pojavama iz života južnoslavenske zadruge, ovi se podaci iz mađarskih krajeva ne mogu zaobići, a mogli bi imati i veliko značenje.

U posljednje vrijeme objavila je autorica Edita Fél (sa suradnikom T. Hoferom) monografiju o selu Átány u županiji Heves. 6 Mnogo su godina ovi etnolozi ispitali, uglavnom, društvene odnose, rodbinske veze, i obitelj u ovome selu. Tematski, Edita Fél je ostala vjerna području svoga interesa, a geografski, udaljila se od prostora na kome je ranije vršila svoja ispitivanja. I selo Martos, i Kocs, i Marcelháza smješteni su u županiji Komárom, uz Dunav, u sjevernom dijelu Mađarske. Županija Heves nalazi se uz desnu obalu Tise, oko sredine njena toka kroz Mađarsku. Autori su u svojoj monografiji, koja je izašla na engleskom jeziku, prikazali i život triju, brojnijih ili manje brojnih zadržanih obitelji, a zabilježili su i općenita tradicionalna pravila o zadržanom životu u ovome selu. Obuhvatili su u svome prikazu i veoma složene rodbinske odnose. Štošta od pojedinosti obiteljskoga života, kakav je on ovdje u razdoblju punoga cvata, naći će svoje paralele i među pojedinostima u nekim oblicima južnoslavenskih zadruga. Klasičnu odliku južnoslavenskih zadruga, njihovu stalnost, mađarske zadruge, barem ove koje su nam poznate, u pravilu, nemaju. Raspadaju se kada odraste treća generacija njenih članova i kad umru roditelji, osnivači zadruge, premda i ova pravila imaju svoje izuzetke. Sinovi i unuci bit će osnivači novih zadruga i, prema riječima Edite Fél, čitav tijek života počinje iznova. Ipak, pojedinosti o načinu diobe imovine, o suradnji između oca i odraslih sinova i druge, upućuju na to da ispod sasvim uočljivih pravila postoje, možda, i takva koja se na prvi pogled ne vide. Veoma su značajna i pitanja o položaju žena, puna suprotnosti s obzirom na njihova prava, iz nekih pogleda i veoma velika. Vrijednost imovine ima u shvaćanjima znatnu ulogu, pa će domazet, a ova je pojava veoma česta, imati otprilike ista prava kao i mlada snaha. Oboje dolaze na tuđu imetak i njihova je vrijednost tolika, kolika je njihova sposobnost za rad i njihova uloga u produžavanju loze i čuvanju cjelovitosti imovine.

Napomene

- 1 Fél E., A nagycsalád és jogszokásai a Komárom-megyei Martoson. Budimpešta, 1944, s. 3-83.
- 2 Usp. isto djelo, s. 78-79 i t. nav. bibl. podatke. Najstariji je iz 1845, s područja Baranje. Napose, na s. 3 navodi E. Fél djelo: Papp L., Kiskunhalas népi jogélete. Budimpešta, 1941. Ona ističe vrijednost ovoga rada, ali navodi da mu je svrha raspravljanje pravnih pitanja.
- 3 Za podatke o sličnim haljecima i njihovim nazivima u našim panonskim krajevima zahvaljujem prof. Zdenki Lechner, višem kustosu Etnografskoga muzeja u Zagrebu.
- 4 Fél E., Kocs 1936 - ban. Néprajzi monográfia. Budimpešta, 1941, s. 99-109.
- 5 Fél E., Egy Kisalföldi nagycsalád társadalomgazdasági vázolata. A Marcelházi Rancsó-Czibor család élete. Ersekújvár, 1944, s. 3-22.
- 6 Fél E. i Hofer T., Proper Peasants. Chicago (Budimpešta), 1969, napose s. 113-137 (poglavlje 5 i 6).

Extended Hungarian Peasant Families

An outline of the published surveys

(Summary)

So far the traditional Hungarian family life, especially the life of extended families, has hardly been studied, although there are some individual descriptions of it from various regions. In the frameworks of four studies, concerning four separate villages, the author, Mrs. Edit Fél, has recently published her surveys of kin and family relations, as well as of social life in general. These surveys are the results of the author's research. They belong neither to the comparative, nor the synthetic type; although Edit Fél wanted to carry out either treatment, she was without sufficient information from Hungarian territory. In one of her works she tried to explicate

extended Hungarian family as the Hungarian - Finnish heritage, which Hungarians were able to preserve in new surroundings, which was easier because Indo-European nations had similar traditions. However, Edit Fél insists on the research to be carried in extended family life in Hungary and the comparison of the obtained information with the data about the extended families in the neighbouring countries.

The descriptions of extended family life and of individual extended families, quite rare nowadays, which Edit Fél has studied, are from villages Martos, Kocs and Marcelháza in the Komárom county and from the village Átány in the county of Heves. The general characteristics of these families are that sons divide mostly immediately after their parents' death, or when their children grow up. One of the brothers, as a rule the youngest one, remains in the parents' house. The authority of the father in a family is considerable. The rights of elder brothers or sisters in comparison with the younger ones are remarkable. The arrival of a son-in-law into his wife's parents' house is a regular and frequent occurrence, which helps solve numerous problems of the right of succession. As long as extended family members live together, their organization of common life is firm, they cooperate in their work and distribute it, live in the same house and "share the same bread".

These and many other data, which the author Edit Fél has brought to light, show basically common characteristics and, perhaps, rather important differences in particulars. They can be a contribution, if not even more, in unriddling some problems concerning South - Slavic zadrugas.